

ЯНОШ ПАПАЙ

/ 1705 — 1710 /

От началото на XVIII в. е запазен кратък пътепис през български земи на маджарския пратеник до Високата порта, Янош Папай (1660—1740). Пътеписът се отнася за годините 1705—1710. Биографическите данни за него са твърде оскъдни. Произхождал от обедняло благородническо семейство и според първото по-сигурно свидетелство се учил във Франкфурт на Одер. По-късно попаднал в Трансилвания при двора на Ференц Ракоци II (Сведения за него вж. към Писмата на Келемен Микеш, тук) и станал твърде приближен до княжеската фамилия. От 1705 г., както се вижда от дневника му, е бил натоварван с чести дипломатически мисии. През 1709 г. му било възложено да прибере и занесе в родината наследството на починалия в Турция като изгнаник маджарски княз Имре Тьокьоли. През 1716 г. ходил с мисия от султана във Франция при Ференц Ракоци, който тогава пребивавал там. През 1732 г. живял известно време в гр. Родосто, Източна Тракия, сред маджарските емигранти, а в 1738 г. го виждаме като генерал и главен канцлер на Йожеф Ракоци. След смъртта на последния Келемен Микеш го споменава в Букурещ в едно свое писмо от 11 юни 1739 г., където ходил да се лекува. Повече подробности за биографията му са дадени в печатаните през 1963 г. неговите дневници от Турция под заглавие: *Pápai János Törökországi naplói. Válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán (Budapest), Szépirodalmi könyvkiadó, 1963* — (Дневници от Турция на Янош Папай. Подбрал, подредил за печат и снабдил с предговор и бележки Калман Бенда, Будапеща, Художествено издателство, 1963). От това издание са подбрани и преведени на български език откъсите, които се отнасят до пътуването на Папай през български земи. Под линия давам бележки за срещаните се географски и други имена.

Своя дневник за пратеничеството в Цариград от 1705—1708 г. Папаз започва така;

«Октомври

28. Въз основа на дадената ми инструкция тръгнах от Трансилвания, Магарегрег за Високата порта по заповед на нашия милостив господар, негово височество Ференц Ракоци, княз на Трансилвания, с един турчин на име Али бег (когото везирът беше изпратил тайно в пратеничество до достойния княз). С него пристигнах късно около осем часа в Коложвар.»

От Коложзар (днес Клуж) през Торда — Енейед — Феирвар — Сасварои — Хатсег — Гьорнейеи — Бьоден — Пояна — Коцефли — Крайова — Прнезко — Ротунда, все селища в Трансилвания и Румъния Папай се отзовал в с. Излаз на левия бряг на Дунав и оттам по реката до Никопол, откъдето продължил пътя си за Цариград през български земи, посочени в текста.

По време на второто си пътуване за Цариград през 1710 г. посоката на пътя на Папай е била както следва: Калло — Сентимклош — Чанад — Сомбър (оттук започва турската територия) Бешеньо — Бечкерек — Сиге (на Дунав) — Белград — Смедеревска паланка — Светозарево — (Ражан) — Ниш — Бяла паланка — Цариброд — Сливница — София — Новихан — Ихтиман — с. Ветрен — Пазарджик — Пловдив — Поповица — с. Горски извор — Узунджово — Любимец — Свиленград — Одрин — Ески баба — Люле-Бургаз — Чорлу — Цариград. Пътят от Белград до Цариград бил изминат за 161 часа.

Обратният път от Цариград е бил в следната посока: Чорлу — Люле Бургаз — Лозенград — Провадия — Толбухин — Мачин. Оттам през множество селища в днешна Румъния и Трансилвания в Калло, откъдето е бил тръгнал на 7 януари и се завърнал на 4 октомври 1710 г.

Селищните имена през български земи са обяснени под текста на превода.

По-долу следват и откъси от самия дневник.

ДНЕВНИК НА КОНСТАНТИНОПОЛСКОТО ПРАТЕНИЧЕСТВО 1705—1708

1705, Ноември

12. Тръгвайки в шест часа, пристигнах в Излаз¹, на брега на Дунав. Поради големия вятър и като нямаше там кораб, трябваше да изпратим нашия човек в Никопол на един малък кораб, поради това трябваше да спим на онова място.

13. В около седем часа седнахме в ладията. Вървахме в такъв вятър, че имаше надежда да стигнем там, (тъй като) вълните мятаха силно кораба. Когато пристигнахме и изведоха конете ни от ладията, както моите, така и краката на нашите турски коне сякаш бяха отрязани, и паднаха. Като минахме напред по искането на турчина², той попадна в една тиня, от която с мъка измъкнахме и него и коня му. В около десет часа пристигнахме в Никопол. Докато се разпоредят за конак, аз отседнах у митничаря. Доста късно се разпоредиха за конак в сръбската улица у един грък на име Ваплан, който ни посрещна човешки.³

¹ Село на левия бряг на Дунав в Румъния срещу с. Гиген, Никополско.

² Али бег, турски авантюрист, който е бил водач на пратеничеството и както се вижда от описанието на Папай, на много места му е създавал главоболия и неприятности.

³ На много места в дневника си авторът често употребява и повтаря един и същи думи, което е запазено и в превода.

18. В шест часа се качих на коня (и) отидох в конака на турчина. Помолих го да тръгнем, но той закусваше и по обичая си дълго време остана там. Аз тръгнах със слугата си напред (и) веднага при селото минах през реката на име Росита⁴, (и) в четири часа пристигнах в Габрова, където турчинът този ден нямаше да дойде, ако аз не бях тръгнал напред. В това пътуване моят по-малък брат, понеже получи пощенски кон, свободен и пусна своя; той така ритна виното си от сухо грозде, сложено в една бутилка от пет ейтела⁵, която се намираще на свободния кон на готвача, че и двете ѝ страни се пукнаха. Обаче все пак извадихме седем ица⁶ от нея.

И отвън, и отвътре на това селище гробищата край българските църкви⁷ бяха изпълнени с плачещи жени, където всяка от тях носеше за погребението на своя мъртвец стомна вода, палеше восъчна свещ, и я залепяше върху къс камък над гроба, която гореше там, (а) дотогава тя оплакваше своя мъртвец с голямо викане. От там всеки отива дома си, нареждаше софрата с ястия, занасяше в църквата стъкленница с вино, запалваше свещ и там се молеше, вероятно за *pro defunctorum animis*⁸. Калугерът⁹ пиеше от всяка стъкленница, режеше от хляба, трупаше хляба в торбата, останалите яденета всеки носеше в къщи и раздаваше на минувачите.

Това място има такава привилегия, че не дават нищо нито на турския император¹⁰, нито нищо на някой друг, а пазят прохода, който е част от планината Каропница¹¹, която се нарича Балкан. Твърде голяма, широка планина с гъсти гори. Много опасна и поради разбойниците и внезапните бури.

19. В осем и половина часа тръгнах от Габрово. Вървах четири часа по тая висока планина всред голяма буря и ураган. Изглежда, че тая планина по всичко прилича на другия Балкан, през който дойдох от окръга на Хуняд.¹² Те не се и различават

⁴ В обяснителните бележки на края на изданието, Калман Бенда в скоба дава името на тая река като «Русика — река в България». Става дума за р. Росица, ляв приток на р. Янтра. Посоката на пътя на Папай е от Никопол на юг през Севлиево към Габрово.

⁵ Думата *ejtel* произхожда от трансилванското немско *ächtel* — осмина и означава мярка за вместимост, осмина от едно ведро.

⁶ Маджарска мярка за вместимост — 0.88 дил.

⁷ В текста е употребена дума *cegh* очевидно от слав. церков, църква. В бележките си издателят Бенда я обяснява неправилно, макар и под въпрос, с колиба.

⁸ За душите на мъртвите.

⁹ В текста е казано така, но сигурно вместо свещеник, поп.

¹⁰ Тук и на други места в дневника Папай нарича турския султан император.

¹¹ Нито в показалеца, нито в обяснителните си бележки издателят Бенда не е посочил това име — Каропница, като наименование на планина, както е казано в текста. Очевидно и той е бил затруднен в обяснението му. Дали то не стои във връзка с Карпатите?

¹² Окръг Хуняд, от XIII в. със седалище Хуняд, или Вайдахуняд. Днес

едни от други, както и не се разделят далече един от други, а и имената не се различават много, нея (планината) я наричат Карпацка планина.¹³

Като слязохме от планината, турчинът искаше да отседнем в селото на име Шипка в подножието ѝ; аз обаче тръгнах и той ме последва с голямо мърморене зад гърба ми. От там отидохме в Казанлък, където и заръчахме квартира у българите, посрещнаха ни сърдечно, нагостиха ни и бидейки в добро настроение, дори играха, като мъжете се хванаха един за други, защото у тях мъж не играе с жена.

21. Като тръгнахме в шест и половина часа, по пътя много се измъчих с колата на турчина. Конете му спряха, вечерта в пет часа стигнах в Кара-Санна¹⁴, откъдето щях да тръгна по-нататък, но синът на татарския султан, Гирай, не ме пусна. По тия места във всяко село пребивават повече подобни султани, очаквайки щастнето, когато императорът ще ги издигне. От Татариия обаче, измежду синовете на починалите ханове, не търпят нито един *praeter regentum*¹⁵, за да не се дава повод за разцепление. Бащата на тоя султан е бил Токта Гирай.¹⁶ Баща му умрял преди шест години. В това село той няма повече от десет души, от тях живее. Посрещна ме добросърдечно, хубав, висок, млад човек. Понеже нямал вино, изпрати ми мусцелиц¹⁷, ксето е подобно на виното. Правят го есен. Варят ширата, от нея става.

22. Тръгнахме в шест часа, в единадесет часа стигнахме в град Ямбслне, където искахме да преспим. Турчинът беше изпратил напред своя човек и моя слуга, там чиновниците поискали ферман, но тъй като той не могъл да представи такъв, не дали квартира и той бърже слязъл от колата (и) се качил на коня си. Избързал силно да отминне тоя град, вероятно, като разчитал на *pop putarem*.¹⁸

24. Тръгвайки в шест часа (турчинът-водач) се отби на закуска, макар че исках да почина, тръгнах напред, когато аз

град Хунедоара в Румъния — Трансилвания с 44 000 ж. (1959). Най-големия център на черната и желязната металургия в Румъния. От тук произхожда родът на Хунядите, с най-известният представител Янош Хуняди, който участвал и в битката край Варна в 1444 г.

¹³ Може би стои във връзка със споменатата по-горе планина Каропнице.

¹⁴ Сигурно Карсаилии, днес Панаретовци, Сливенско. По това време там вече са живеели кримски татари — гиран, както се вижда и от текста.

¹⁵ Освен оня, който управлява.

¹⁶ И той е бил от ония кримски гиран, които са се заселили в България през XVII в.

¹⁷ В своите бележки издателят Бенда обяснява тая дума като българско питие, правено от варена шира.

¹⁸ Неочаквана беда.

пристигнах в пет часа в Киркклиса, турчинът изостана (назад). За да не изгубя пътя на такова чуждо място, аз взех един бъл. гарин за водач.

1708 септември

6. В Кирукли¹⁹ отседнах по обед. Вечерта отидохме в Чорло. И оттам тръгнахме в полунощ.

7. Отидохме в Бургазд²⁰, но тъй като там беше вече късно, преспяхме.

8. Дойдохме в Хазко²¹ и преспяхме там.

9. Обядвахме в Танишмер²², преспяхме в Буюк Дервент.²³

10. На обед стигнахме в Папазкьо (й)²⁴, през нощта заминахме за Имикьо (й)²⁵.

11. В Пашак²⁶ спрях на обед, вечерта заминах за Чаликкава.²⁷ На това място е средата на Балкана.

12. Вечерта заминах за Бугфа²⁸, там и спях, като обядвах в Коморова.²⁹

13. В Рацград, който е турски град, на обед спрях, вечерта продължих по-нататък.

14. Пристигнах в Орос Чик³⁰, където установих, че броят на хората ми е с един човек повече. Изгладих това противоречие с две жълтици. Него ден се пренесох през Дунав, дойдох в Гьоргьо³¹, където върлува чумата, така че от това селище в кратко време са измряли вече шест хиляди души.

ДНЕВНИК

НА КОНСТАНТИНОПОЛСКОТО ПРАТЕНИЧЕСТВО ЗА 1710 ГОДИНА

Март

13. Като минах по моста над река Морава, в около седем часа сутринта отидох в Рашня³², което (прави) девет часа. Тая

¹⁹ Вместо Кинекли, село в Турция.

²⁰ Правилно Люле Бургаз в Турция.

²¹ С. Хаскьой в Турция.

²² Сигурно Талишман, Одринско.

²³ Голям Дервент, Ямболско.

²⁴ Попово, Ямболски окръг.

²⁵ По-скоро Йеникьой (Саранлъ ени кьой), с. Каменец, Ямболско.

²⁶ Пашакьой, днес Болярско, Ямболско.

²⁷ Чала кавак, (днс. Риш, Шуменски окръг).

²⁸ Неустановено.

²⁹ с. Комарево, днес Лазарево, Бургаски окръг.

³⁰ Така разделено е употребено името на Русе — Русчук. У Евлия Челеби то е дадено в облик Урусчик. Всички унгарски пътеписци, го пишат в първия облик — Оросчик.

³¹ Гюргево.

³² Ражањ в Югославия.

река Морава е по-широка от река Ваг³³, и излиза на два часа път близо до Ниш от към Босня и Арнот³⁴ (и) при Вейг-Сендрьо³⁵ се влива в Дунав. През време на войната на немците срещу турците³⁶, немците по нея, до Ниш са превозвали за войската хранителни припаси и други реквизиции.

14. (Пристигнахме) в Ниш, който е на девет часа. Тук и днес са се запазили много развалините на немската крепост, която немците са поправили и укрепили на същото място, на което е била построена старата гръцка крепост, но турците след (склучването на) мира са я разрушили. Тук преминах през реката на Ниш³⁷, която е колкото Самош.³⁸ Много буйна река. Тук всред града на тая река има един мост, чиято горна част е от дърво, колоните му пък са иззидани от дялани камъни. Още от времето на гърците. От към Ниш река Морава тече между две планини (възвишения)³⁹, на върховете на които, граничащи с реката, се виждат едни срещу други развалините на някакви две крепости. Разказват, че в старо време те били построени от някакви гръцки девойки, затова сега ги наричат Момина крепост. Могли са и да се проветряват през оня скален нос.

15. (Пристигнах) по обед в Мустафа паша Паланка⁴⁰, вечерта в Костур⁴¹, което (прави) единадесет часа. Тук вече навсякъде се виждат следите на немците, където големите скъпи сгради на страноприемниците са били минирани от сърби и маджарски въстаници.

16. По обед в Сарибод⁴², през ноца в Алкале⁴³, което (прави) единадесет и половина часа.

17. В София, който е голям, добре оформен град, под висока планина, околò която и тогава планините бяха бели (от сняг). Тук Хасан се разболя и този ден трябваше да прекарам там.

18. (Положението на) Хасан се влоши, трябваше да го изоставя, макар че нямах човек, който да знае турски; въпреки това продължих пътя си. На обед дойдох в Йени Хан, отседнах в една голяма страноприемница. Вечерта дойдох в Икриман, там намерих по-малко добра страноприемница. Това прави девет часа.

19. На обед в Паланка⁴⁴, вечерта в Пашарешик⁴⁵, на река

³³ Река Ваг или Вах в Чехословакия, ляв приток на Дунав, извира от Високите Татри.

³⁴ Албания.

³⁵ Смедерево в Югославия.

³⁶ Става дума за австро-турска война (1683—1699 г.).

³⁷ Нишава.

³⁸ Река Самош, днес Сомеш в Румъния, ляв приток на Горна Тиса.

³⁹ Тук е употребена маджарска дума, която значи и планина, но по-скоро става дума за възвишение, каквото значение има също думата.

⁴⁰ Бела Паланка. Мустафа пашинна Паланка се наричала до 1637 г.

⁴¹ Село Костур, Пиротско в Югославия.

⁴² Цариброд.

⁴³ Халкали, днес Сливница.

⁴⁴ Днес развалини на 3—4 км северозапад от с. Ветрен, Пазарджишко.

⁴⁵ Пазарджик.

Мерце⁴⁶, което прави единадесет часа. По нейните поля започват да сеят ориза, заливат го с вода и (той) никне дотогава, докато го ожънат. Видях и воденицата, в която го лющят. Тук могат да се купят сто оки ориз за шестдесет пари.

20. На обед във Филипи⁴⁷, вечерта в Полазли⁴⁸, което е единадесет часа.

21. На обед в Каяли⁴⁹, вечерта в Узмецфова⁵⁰, което е девет часа.

22. На обед в Хебибше⁵¹, вечерта в Мустафа паша⁵², което прави десет часа.

23. На обед в Одрин. Тук намерих твърде фини червени и бели вина, чийто вкус и сладост стоят близо до токайските вина. За спане в Харса⁵³ в една скъпо строена голяма странноприемница; което прави девет и половина часа.

24. Вечерта в Баба⁵⁴, през ношта в Бургас⁵⁵, което е девет часа.

25. В Чорло. Тук купих от бащата на сегашния везир Бербер Али⁵⁶ една лула за две пари, за да покаже на пътуващите с мен турци, че оня стар брадат турчин, който седи в дюкяна, е баща на везира, и че цялата му стока в дюкяна не би струвала нито двадесет талера.»

.....
По обратния път от Цариград Папай е минал почти през същите места в днешна Турция, които са описани накратко в дневника му от 26 август до 1 септември 1710 година. На 2—4 септември той минава през български земи и дава някои бележки за селищата, през които е минал.

Септември

2. Провадия. Тук трябваше да остана за подковаване на конете и за лекуване чрез протриване на запеняването им. Извън тоя град на едно усамотено възвишение има една широка крепост със съвсем правилно оформени от природата кули, на които няма друга купчина камъни и ръчна работа, а над вратата някаква кула. В нея гърците⁵⁷ са държали стража, но турците са

⁴⁶ Марица.

⁴⁷ Филибе, Филипопол, Пловдив.

⁴⁸ Днес Поповица.

⁴⁹ Село Върбица, дн. Филево, община Скобелево, Хасковски окръг.

⁵⁰ Днес село Узунджово, Хасковски окръг.

⁵¹ Старото Хебибчево, днес Любимец, Свиленградска околия.

⁵² Свиленград. Както се вижда от текста по-горе, една Мустафа паша Паланка има и в Сърбия, след Ниш — днешната Бела Паланка.

⁵³ Хафса Ески в Турция.

⁵⁴ Баба Ески в Турция.

⁵⁵ Люле Бургаз в Турция.

⁵⁶ Чорли или Бербер Али. От м. май 1706 до м. юни 1710 г., т. е. по време на пътуването на Янош Папай през балкански земи за Цариград, бил велик везир. Баща му бил бръснар, бербер в Чорлу, откъдето и носи името си, Бербер Али.

⁵⁷ Византийците.

я оставили празна, пуста стои. Запитах ги, защо такава крепост трябва да се остави запустяла. Отговориха: нямаме нужда от нея. Запитах: не се ли боят, ако някакви разбойници⁵⁸ се настаният в нея? Отговориха: не, защото в нея няма вода, нашите предци така са затрупали кладенеца ѝ, който бил изворен, че от него да не могат да се извадят многото големи камъни. Аз им отговорих: щом ръка ги е нахвърлила, тя може и да ги извади.

.....
(По-нататъшният път на Папай е водил: на 3 септември през Хаджи оглу Пашарешик⁵⁹, на 4—Кубади⁶⁰, на 5—Валтачи⁶¹ и на 6—Арикла⁶². Особени бележки за тях не са дадени, а само се споменават. Пътят му по-нататък следва през румънски земи от татък Дунав.

⁵⁸ В текста е употребена малко поизопачена турската дума хирензи, правилно ханресьзи.

⁵⁹ Турското име на Добрич, днес Толбухин.

⁶⁰ Кубадин.

⁶¹ Днес село Бравари, старото Балтаджи ени кьой, Дуловска околия.

⁶² Село Крушово, Генерал Тошевска околия, старото Араклар.